

Nemanja Milisavljević

NAPETOST I OPUŠTENOST: MEMORIJA, ŽIVOT I VREME U BERGSONOVOJ I ŠELINGOVOJ FILOZOFIJI

SAŽETAK

U skladu s aktuelnim istraživanjima na polju veštačke inteligencije (eng. *artificial intelligence*) i u oblasti psihodeličnih supstanci (eng. *psychedelic substances*), dolazi do ponovnog stavljanja koncepta svesti pod filozofsku lupu. Dva filozofa koji su dualne koncepte svesnog/nesvesnog, sadašnjeg/prošlog i instinktivnog/inteligentnog obradili na slične načine su nemački filozof Fridrih Vilhelm Jozef fon Šeling (*Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling*) i francuski filozof Anri Bergson (*Henri Bergson*). Bergsonovo autonomno hipostaziranje memorije u skladu s konceptom svesti kao filter-eliminativnim mehanizmom pruža nam eksplanatornu teoriju i bliže razumevanje specifičnih karakteristika psihodeličnog tripa/iskustva (eng. *psychedelic trip*) koja nisu nužno uslovljena samo psihičko-telesnim stanjem individue (eng. *set*) i okruženjem u kojem se nalazi (eng. *setting*). Takođe, veza koja se javlja između stanja sna, psihodeličnog tripa, određenih psihozoza i smrti, biva ispitana kroz prizmu Bergsonove ontologije u skladu s novim naučnim uvidima i drugačijim filozofskim pozicijama među kojima je analitički idealizam Bernarda Kastrupa (*Bernardo Kastrup*). S druge strane, obrađena je geneza sadašnjeg trenutka (onog-sad) koja je vrlo precizno i jasno izneta u Šelingovom trećem izdanju nedovršenog spisa *Doba sveta*, dok je odnos svesti i sadašnjeg, nesvesnog i prošlog, u radu tumačen kao preteča nekih Bergsonovih uvida. Stoga, ponuđeni opozicioni konceptualni parovi koje nam pomenuti filozofi nude oslikavaju dualno aspektnu prirodu zbilje i pružaju obrise za interpretiranje najvećih misterija životne simfonije.

KLJUČNE REČI

arhetipovi, filozofija duha, memorija, psihodelici, svest, vitalizam, vreme

Uvod

Vrlo zamršena povezanost koja se javlja između pojmova svesti, duše, svesti, subjekta i sveta doprinela je drugačijem okviru savremenog filozofskog upita. Poklici brojnih filozofa kojima se ističe ponovno otkriće tela, uz šta simultano pridolazi smrt boga i čoveka, sve više rezultuju okretom ka aktuelnim društveno-političkim problemima i filozofiji svakodnevnog. Naravno, daleko od toga da bismo nalik karikaturi „drevnog metafizičara“

bili skloni da s prezirom i podsmehom posmatramo pomenuti angažman kao inferioran. S druge strane, smatramo da bi i ekstrem koji bi zanemario metafizičke i ontološke probleme doprineo dodatnoj dogmatizaciji određenih naučnih teza, kao i usvajanju metafizičkih teza koje nisu filozofski osveščene. Uz to, prilično je jasno da je strukturalna povezanost metafizike i različitih društvenih sfera isprepletenog karaktera, što rezultuje da izmene u jednom delu mreže mogu usloviti izmene na sasvim drugom kraju. U sklad sa trenutnom renesansom istraživanja psihodelika i ubrzanim razvojem veštačke inteligencije i virtualne realnosti, pojmovi svesti i zbilje postaju sve više filozofski relevantni. Radi rešavanja problema koje nam pomenuti fenomeni mogu doneti i postavljanja novog okvira za njihovo bolje razumevanje, okrenućemo se filozofima koji su pojam svesti i vremena obradili sa specifičnom istančanošću za tadašnja naučna istraživanja i kritičkim držanjem prema funkcionalnosti njihove pojmovne matrice u korespondentnoj vezi sa samom zbiljom. Analizom različitih savremenih istraživanja na poljima: neuronauke, psihologije, analitičke psihologije i medicine, pokušaćemo da napravimo povezanost različitih „opuštenih“ stanja svesti (san, psihodelični trip i smrt) podrazumevajući pritom poziciju analitičkog idealizma kao pozadinskog radnog okvira (eng. *background framework*) pomenutih naučnih teorija. Takođe, hermeneutički postupak sproveden u radu nalikuje modelu Delezovog (*Gilles Deleuze*) pristupa povesti filozofije u kojem je akcenat postavljen na kreativnom čitanju određenog filozofa i stvaranju, umesto na doksografskom prenošenju onoga što je neki filozof hteo da kaže. U tom pogledu, revitalizacija pojedinih Bergsonovih i Šelingovih teza proći će kroz specifične, a u tekstu naznačene, modifikacije, kako bismo pomenute filozofe učinili za naše vreme relevantnim.

Autonomno bivstvovanje memorije – Bergson

Grubo rečeno, u čuvenom delu *Materija i pamćenje* (franc. *Matière et mémoire*, 1896), Anri Bergson je akcenat stavio na obradu ontološkog statusa prošlosti, dok se u svom ranijem delu, *Ogledi o neposrednim činjenicama svesti* (franc. *Essai sur les données immédiates de la conscience*, 1889), posvetio sadašnjosti, a poseban primat budućnosti usledio je u kasnijem spisu, *Stvaralačka evolucija* (franc. *L'Évolution créatrice*, 1907). Cilj pisanja *Materije i pamćenja* za Bergsona je bio da reši od Dekarta (*René Descartes*) potekao problem odnosa između duha i tela (eng. *Mind-body problem*). Svojom filozofijom Bergson postavlja duh i telo kao odvojene entitete po svom ontičkom statusu, ali ih povezuje na funkcionalnom planu upravo putem procesa sećanja. Naime, Bergson vešto postulira dva tipa pamćenja (Bergson 2013: 85). Jedan vid pamćenja predstavljao bi praktično, telesno

pamćenje navike koje adresiraju psiholozi i koje se svodi na modus ponavljanja određenih radnji (Bergson 2013: 86, 89–90). Bilo da se radi o učenju pesme napamet ili o određenom plesu, za Bergsona će se uvek raditi o jednom ekstenzivnom/prostornom/telesnom modusu kroz koji određeno pamćenje biva ispoljeno. Drugi tip pamćenja predstavlja čisto pamćenje ili sliku-pamćenja koja ima kvalitativni/temporalni/duhovni aspekt. Da pojašnjemo: u okviru našeg opažanja, prema Bergsonu, mi paralelno pravimo inventar opazajnih slika koje potom koristimo kao shematski okvir pri narednom percipiranju, jer prikaz određenog predmeta biva za nas određen datim shematskim okvirom prošlosti. U skladu s tim, određena memorija će se aktuelizovati u datom trenutku u zavisnosti od praktičnih okolnosti koje situacija u kojoj se nalazimo zahteva (Bergson 2013: 142). Konverzovana sećanja bi u datom slučaju nalikovala izomorfnoj pretapajućoj fluidnoj masi koja se kristališe u distinktnu sliku u trenutnoj situaciji koja aproksimativno podseća, po svojim karakteristikama, na datu instanciju slike-sećanja, dok naša svest nalik filteru u momentu aktivnog opažanja selektuje slike sećanja koje su joj neophodne u konstituisanju nekog dela slike zbiljnog predmeta. Kako Bergson navodi:

„Drugim rečima, celokupno pamćenje odgovara na poziv sadašnjeg stanja sa dva istovremena pokreta, pokretom prenošenja, kojim celo ide u susret iskustvu i tako se više ili manje sažima, ne deleći se, u pogledu delovanja, i pokretom okretanja oko svoje ose, kojim se usmerava prema trenutnoj situaciji kako bi joj okrenulo najkorisniju stranu.“ (Bergson 2013: 184–185)

Štaviše, Bergson ističe da naša svest sa manjom dozom preciznosti identično funkcioniše i u stanju sna (Bergson 2011: 70–73). Dok spavamo, mi ne prestajemo da opažamo svet oko sebe, međutim, osim opažanja eksternih stimulusa, stanje sna intenzivira naš osećaj za introspektivna stanja sopstvenog tela, pa tako osećaj gladi u stomaku dok spavamo može proizvoditi različite predstave hrane kao sadržaje sna. Naravno, u slučaju sna selekcija slika-sećanja nema životni praktični aspekt opstanka, pa tako sećanja u skladu s opažajima indukuju najrazličitije snove. Bergson vešto zapaža da se dato objašnjenje može primeniti i u slučaju individua koje imaju određeni vid psihičkog poremećaja (Bergson 2013: 190), kao što je, mi bismo rekli, slučaj sa shizofrenijom. Na Bergsonovom tragu, dodali bismo, u skladu sa savremenim uvidima iz oblasti kognitivnih nauka, da dejstvo nekih psihodeličnih supstanci može da se razume na sličan način (Maćkowiak 2023). Vizuelne halucinacije, poremećaji u funkciji radne memorije i izmene na senzomotornom planu karakteristične su kako za upotrebu psihodeličnih supstanci tako i za osobe obbolele od akutne shizofrenije (Maćkowiak 2023:

1353). Naravno, ističemo da autor teksta navodi da je u slučaju shizofrenije zastupljeniji auditivni oblik halucinacija, a vizuelne halucinacije najčešće su utemeljene kao dodatak u „normalnoj“ svima-zajedničkoj životnoj sredini, dok, u slučaju psihodeličnog tripa, sredina i prostorno-vremenski doživljaj osobe u izmenjenom stanju svesti trpi modifikaciju i dominantniji je tip vizuelnih halucinacija (Mačkowiak 2023: 1353–1354). Takođe, zanimljivo je zapaziti da prilikom korišćenja određenih psihodelika, kao što je slučaj sa ajahuaskom, često dolazi do specifičnog motiva vizuelne halucinacije, pri čemu se radi o percipiranju jaguara. Nezavisno od toga da li su individue koje koriste datu supstancu iz istog plemena ili se nalaze u istom okruženju prilikom konzumiranja, činjenica da se radi o specifičnoj životinjskoj vrsti može nam poslužiti u prilog tezi da postoji jedna zajednička baza podataka u kojoj se nalaze ljudska sećanja i da prilikom korišćenja date supstance naša individualna svest dobija pristup tim sećanjima-podacima.

U skladu sa datom tvrdnjom možemo se okrenuti i empirijskim uvidima analitičkog psihologa Karla Gustava Junga (*Carl Gustav Jung*) koji je prilikom rada s pacijentima sa shizofrenijom ustanovio da se određeni psihički obrasci u ljudskoj vrsti ponavljaju. Pomenute psihičke obrasce Jung je nazvao arhetipovima i smestio ih u repozitorijum kolektivnog nesvesnog, što bismo, u skladu sa Bergsonom, mogli povezati sa autonomnim egzistencijalnim statusom memorije svih živih svesnih bića. Prilikom definisanja arhetipova, Jung ih u nekoliko navrata, u gnoseološkom maniru, povezuje sa transcendentalnim kategorijama Kantove filozofije (Jung (1984), *Psihološki tipovi*, 328–329; Jung (1984), *Dinamika nesvesnog*, 223), dok paralelno njihov ontološki status afirmiše putem primetnosti delatnog karaktera arhetipova.¹ Međutim, tumačenje arhetipova u svetlu Bergsonovih virtuelnih slika sećanja pruža nam razumevanje Jungovog ključnog koncepta u skladu sa diferencirajućim i procesualno promenljivim karakterom zbilje, što nam daje uvid u sam inovativni tok zbivanja koji je uslovljen inherentnim/na-slednim bilo-bivstvjućim delatnostima. Takođe, važno je pomenuti da su Jungovi uvidi za nas od izuzetnog značaja ukoliko uzme-mo u obzir partikularne slučajeve u kojima su pacijenti, prema njegovom svedočenju, imali „saznanja“ koja su prostorno-vremenski prevazilazila mogućnosti njihovog uvida (Kastrup 2014: 59–60). Svedočanstva datog tipa otvaraju nam pitanja: a) u kojoj meri možemo govoriti o inovativnosti

1 Poznato je da je Jung čitao nemačke filozofe kao što su Imanuel Kant (*Immanuel Kant*), Fridrih Vilhelm Jozef fon Šeling, Artur Šopenhauer (*Arthur Schopenhauer*), Eduard fon Hartman (*Eduard von Hartmann*) i Fridrih Niče (*Friedrich Nietzsche*), a u skladu s tim ne čudi da je njegovo etimološko razmatranje zbilje/realnosti protumačeno u maniru koji dobar deo pomenutih filozofa pruža izvodeći *Wirklichkeit* – zbilju/realnost – od glagola *wirken* – delati.

budućeg (ono-još-nije) zbivanja? i b) kako iz pozicije Bergsonove filozofije objasniti fenome pred-viđanja/anticipiranja/prekognicije događaja putem izmenjenih stanja svesti?

Bergson je u skladu sa empirističkim strujanjima u filozofiji pri objašnjenju nekih neuobičajenih fenomena primat dao čulima, pa tako u slučaju eksperimenta hipnoze koji je izveo na dva dečaka u stanju hipnoze, koja su morala da mu kažu tačnu stranu sa koje im je čitan tekst iz nepoznate knjige. On je njihov uspeh objasnio putem fenomena hiperestezijske (franc. *Hyperesthésie*), odnosno sada spornom činjenicom da su zenice njihovog oka u stanju hipnoze postale ekstremno senzibilne u odnosu na normalno stanje svesti, te su stoga uspeli da uoče broj strane u oku individue koja im je čitala (Maoilearca 2023: 70–71). Drugo objašnjenje koje Bergson nudi kako bi osvetlio neke slučajeve telepatije i vidovitosti (franc. *Clairvoyance*) (Bergson 2011: 58–59) zasniva se na fluidnim prelamajućim restrikcijama integriteta celine/individue (Bergson 1991: 174) (Maoilearca 2023: 156). Akcenat bi se u datom slučaju nasuprot čisto telesnim sposobnostima preneo na samu svest i mogućnost proširenja našeg disocijativnog doživljajnog polja. Rigidnost privatne individualne doživljajne sfere u datom slučaju biva poljuljana i javlja se mogućnost jednog fleksibilnijeg metafizički utemeljenog svetonazora koji, posmatran iz specifične perspektive, predstavlja Lajbnicovu (*Gottfried Wilhelm Leibniz*) poziciju da je svaka individualna monada ogledalo celokupnog univerzuma. Naučno filozofsko istraživanje sprovedeno pre svega nekoliko godina obaveštava nas o slučajevima telepatije koji su zabeleženi prilikom korišćenja psihodeličnih supstanci (Johnstad 2020), što nam dodatno pruža argument da fluidne granice integrisanog bića slabe u nekim stanjima izmenjene svesti. Prethodno pomenute tvrdnje pružaju mogućnost da se Bergsonova filozofija posmatra u svetlu savremenog metafizičkog panpsihizma koji najčešće povlači (eng. *entail*) da najsitnije čestice, poput atoma i molekula, poseduju određeni stepen svesti.

Naročit podstrek za dato tumačenje pruža filozofska interpretacija Bergsonove filozofije Žila Deleza, francuskog filozofa koji umanjuje značaj svesti u Bergsonovoj filozofiji i ističe kako ona prevazilazi granice dualizma i dolazi do tačke u kojoj se monizam i pluralizam posmatraju pod operatorom ekvivalencije (monizam = pluralizam), prevashodno posmatrano u domenu temporalnosti (Delez 2015: 88). Delezovo tumačenje, u skladu sa društveno-istorijskim kontekstom koji karakteriše otklon od jednog principa, transcendentnog, univerzalne istine, pretenduje da Bergsona uokviri u imanentni plan, za šta potporu pronalazi u njegovom pojmu kvalitativne mnoštvenosti. Na Delezovom tragu, naš pristup Bergsonu neće pretendovati na standardni oblik statično-mirujućeg večnog transcendentnog Jednog, već

će fokus biti postavljen na bivajuće-diferencirajućem auto-generativnom Jednom koji se proizvodi kroz mnoštvo, ali prevazilazi sumu elementarnih delova. Takođe, nasuprot dualizmu duha i tela kojem je Bergson bio naklonjen, i u odnosu na savremena tumačenja koja Bergsonu stavljaju etiketu panpsihiste, namjera nam je da neke teze ovog filozofa sagledamo pod novim svetlom metafizičkog idealizma. U odnosu na panpsihizam koji na problem nailazi pri pokušaju da objasni kako se svesna iskustva atomskih mikrosubjekata kombiniraju i pružaju celovito iskustvo jedne individue, i nasuprot metafizičkom dualizmu koji svojim eksplanatornim modelom dolazi u sukob sa našim svakodnevnim intuicijama i naučnim nalazima, mi se okrećemo empirijski baziranom, rigidnom, parsimoničnom i holističkom ontološkom modelu metafizičkog idealizma koji duh i telo percipira kao jedan entitet. Gledište koje nam pruža filozofija Artura Šopenhauera, kojom se ističe da se naše telo posmatra kao prezentovana/prisutna/sadašnja predstava volje-za-životom (nem. *Willen zum Leben*), prema Kastrupovom tumačenju iskustvena svest (eng. *phenomenal consciousness*) (Kastrup 2020: 37), ili analitički idealizam Bernarda Kastrupa koji tvrdi da telo jeste ekstrinzični prikaz duha (svesti), otvaraju nam monističku poziciju metafizičkog idealizma po pitanju odnosa duha i tela. Dualitet koji date pozicije uvode nasuprot dualitetu duha i tela, jeste dualitet svesnog (meta-svesnog) i ne-dostupno-svesnog (pod-svesnog/ne-(meni-prezentnog/prisutnog)), odnosno predstave nad kojima imamo mogućnost refleksivnog uvida i predstave nad kojima nemamo svesni pristup. Pri tome ističemo da meta-svest predstavlja viši nivo u odnosu na ne-dostupno-svesno, kao što je slučaj u odnosu uma i volje u Šopenhauerovoj filozofiji.

Imajući u vidu prethodno blago skicirano gledište idealističke ontologije, pokušaćemo da pružimo drugačije čitanje i potporu Bergsonovoj filozofiji u obradi njegovih teza koje govore o praktičnom elementu sećanja, telu i sadašnjosti (prezentnosti/prisutnosti).

Prezentnost, praktični značaj i telesnost kroz trajanje

U svom ranom delu, *Ogled o neposrednim činjenicama svesti*, temporalni doživljaj trajanja Bergson sagledava kroz prizmu kvalitativne promene psihičkih stanja svesti. U delu *Materija i pamćenje* kvantitativno homogeno vreme koje parazitira na homogenom prostoru potpada pod analitički duh francuskog filozofa sa većom dozom istančanosti za detalje i dubljim fenomenološkim uvidima. Bergsonov pristup telu u odnosu na kategorije prostora i vremena odudara od pristupa transcendentnog idealizma Kanta i Šopenhauera, iako im se mora priznati jedan stepen povezanosti. Nasuprot Kantovom dualizmu koji je pre-determinisao specifičan vid

„realiteta“² prostora i vremena za pojavni svet u skladu sa funkcijom uobrazilje, transcendentálnih kategorija i shema, a paralelno s tim i nasuprot Šopenhauerovoj remodifikaciji Kantovog učenja koje od transcendentálnih kategorija zadržava samo kauzalnost i koje dobrim delom zanemaruje funkcije shema i uobrazilje, a koje pri tome, važno je istaći, zajedno sa Kantom odbija da volji, ili u slučaju Kanta stvari po sebi, pruži saznavnu mogućnost putem primena formi čulnosti, Bergson je, kako smo ranije u radu pomenuli, prošlosti osigurao, pored ontološke, i transcendentálnu funkciju. Kako francuski filozof navodi:

„Vaše opažanje, koliko god da je trenutno, sastoji se, dakle, od gotovo bezbrojnog mnoštva zapamćenih elemenata, a, istini za volju, svako opažanje je već pamćenje. Mi, praktično, opažamo samo prošlost, zato što čista sadašnjost predstavlja neuhvatljivo napredovanje prošlosti koje nagriza budućnost.“ (Bergson 2013: 165)

Akcentat je neophodno staviti na delu da „mi, praktično opažamo samo prošlost“, jer upotreba pojma „praktično“ ne svodi se na stilski ukras, već se odnosi na granice našeg saznavnog aparata da uhvate zbivanje u svom toku. Vredi pomenuti da Bergson pravi diferenciju između inteligentnog i intuitivnog i/ili instinktivnog vida spoznaje. U datom maniru Bergson vešto povezuje intelekt sa praktičnom korisnošću, odnosno sa životno delatnim funkcionalnim orijentisanjem bića u datoj sredini, dok se intuitivni/instinktivni uvid oslanja na ne-svesno (ne-meni-prezentno/prisutno) kretanje svesti ili čisto nazrenje. Svest i njen ekstrinzični prikaz tela, mogu se u tom maniru uporediti sa Heraklitovim lukom iz fragmenta DK B48³ koji u stanju zategnutosti ima viši stepen rezpozivnosti za vitalno relevantne eksterne stimuluse i time adekvatniji stepen reakcije, dok u slučaju opuštenosti ili opuštanja dolazi do stanja sna ili, u krajnjem ishodu, do stanja smrti. Međutim, u Bergsonovom maniru, mi ćemo upravo istaći da je razlika između stanja sna i stanja smrti samo razlika u stepenu, a ne razlika u prirodi, odnosno, na tragu Junga, da će uplitanje naše svesti i ličnih sećanja u stanju smrti biti u višem stepenu preplavljeno sadržajem kolektivnog nesvesnog ili memorijskom bazom svih svesnih živih bića. Istaknimo da Bernardo Kastrop pravi poređenje upravo između smrti i psihodeličnog tripa, na tragu najsavremenijeg naučnog istraživanja kojim je potvrđeno da psihodelične supstance smanjuju dotok kiseonika do mozga i time njegovo

² Za više informacija pročitati tekst Brendona Lava (*Brandon Love*) *Kant's Space and Time as Nothing: Empirical Reality as the Ground of Experience* u G. S Moss (2023) (ur.), *The Being of Negation in Post-Kantian Philosophy*.

³ βίος τῷ τόζῳ ὄνομα βίος ἔργον δὲ θάνατος.

funkcionisanje, što, suprotno ranije korišćenoj metafori da psihodelične supstance „zapale naš mozak kao novogodišnju jelku“, govori o tome da se vitalne funkcije mozga redukuju pri njihovoj upotrebi (Kastrup 2014 :62). U prilog tome govori i jedno etimološko tumačenje reči ajahuaska, što se sa jezika drevnih Inka prevodi i kao *konopac smrti* (*ayahuasca* – > *aya* – smrt, duh, predak; *huasca* – loza, konopac). Nasuprot „opuštenim stanjima“ sve-ti, stanje pripravnosti i normalnog životnog funkcionisanja prevashodno je okrenuto individualnom opstanku i očuvanju „životne napetosti“. Naše zdravo telo nalazi se u svakodnevnom planu u konfliktnoj situaciji kako bi održalo svoj opstanak, nalik Šopenhauerovoj nezasitoj volji za životom. U datom ključu može se tumačiti Bergsonovo percipiranje tela kao preseka sadašnjosti i sagledavanje prošlosti kao ulaznih podataka koja su telu pružena, dok se budućnost, s druge strane, sagledava kao aktivno delanje koje telo izvodi sa datim podacima, odnosno kalemljenje prošlosti na trenutnu sadašnjost.

Varvarski princip, tama prošlosti i samo-nadvladavanje – Šeling

Vežu između Šelingove i Bergsonove misli u povesti filozofije ističu poznati filozofi kao što su Nišitani Keidži (*Keiji Nishitani*), Moris Merlo-Ponti (*Maurice Merleau-Ponty*) i Žil Delez. Osim činjenice da je Bergsonov profesor i prijatelj Feliks Raveson (*Félix Ravaisson*) slušao Šelingova predavanja, Bergsona i Šelinga vezuju i brojne druge karakteristike. Istaknimo najpre: odbojnost da pruže zasnog jedan zaokružen sistem, dve specifične i originalne filozofije života, prihvatanje od Kanta pomenutog pojma intelektualnog nazrenja (nem. *die Intellektuelle Anschauung*), slični pristupi problemu temporalnosti u nekim istancama, pristupanje fenomenu ne-svesnog obojeno Lajbnicovim učenjem. Na prvi pogled se može činiti da su Šelingova rana filozofija prirode (nem. *Naturphilosophie*) i transcendentna filozofija u svom vitalističkom elementu, po sličnosti najbliže Bergsonovoj filozofiji. Međutim, naša namera je da fokus stavimo na Šelingov srednji period koji je oslikan u njegovim delima *O suštini ljudske slobode* (1809), *Filozofija slobode* (Štutgartska privatna predavanja (iz rukopisne zaostavštine)) (1810) i *Doba sveta* (nem. *Die Weltalter*) (1815), pri čemu ćemo konkretno istaći Šelingove teze o mračnom varvarskom principu, njegovu genealogiju vremena, fenomen ludila kao i odnos gneva i ljubavi, naravno, uz povremena poređenja sa Bergsonovom filozofijom.

Kod nemačkog filozofa binarni konceptulani parovi postavljeni su tako da su usklađeni sa dijalektičkim protokom, pri čemu je akcenat postavljen na održavanju tenzije/napetosti, bez pretendovanja da se tenzija reši ili

prevlada. Prošlost koja se vezuje za nesvesnu tamu anti-logocentričnog principa pretpostavlja ontološko primarniju kategoriju u odnosu na reflektujuću sadašnjost svesti koja u-vida svoje delanje na metanivou. Veštim tumačenjem Svetih spisa, Šeling nam eksplicira etimološkom analizom konceptualnu razliku između kreirati/stvarati (eng. *creates*) i praviti/formirati (eng. *makes*) u odnosu na Božje delovanje. U oba slučaja koristi se reč *bara* koju Šeling tumači sa „delati sa bivstvom/suštastvom samim (nesvesno) (eng. *akt with Being itself (unconsciously)*)“ (Schelling 2000: 99), što Šelingu pruža mogućnost da poznati pasaż iz Biblije „Ja, Jahve, koji formira⁴ svetlost i stvara tamu, pravi dobro i stvara zlo (*bore* oba puta iskorišćeno)“ (Schelling 2000: 99) interpretira tako da stvaranje označava čin koji je „neslobodan, nesvestan“ u kojem „nema intelekta“ već se svodi na „snagu i moć“ nasuprot „formiranju/pravljenju“. Inkluzivnost „instinktivnog“ u božansku suštinu lišava nas potrebe za svakom teodikejom, a dečija božanska igra koja se svodi na prikriivanje i otkrivanje istine, ili igranje žmurki Boga sa u-dvojenim sopstvom, pruža „večnu sreću u traženju i bivanju pronađenim, prevazilaženju i bivanju prevaziđenim“ (Schelling 2000: 47). Međutim, odrednice i pravila božanskih žmurki uslovljene su Šelingovim naukom o temporalnoj genezi sadašnjeg trenutka. Pre nego se posvetimo razradi pomenutog učenja, neophodno je da dodatno obradimo odnos između konceptata svesnog i nesvesnog. Intencionalnost kao svojstvo svesti pruža nam uvid u selektivni pristup koji svest ima prema svom predmetu mišljenja i simultano nam stavlja do znanja ograničeni raspon okupacionog polja koje svest u određenom vremenskom trenutku ima prilikom obuhvatanja predmeta mišljenja. Pred-očeni predmeti svesti, nalik figurama u pozorištu, bivaju osvetljeni svetlom reflektora i iz-dvojeni/distinktni iz mraka pozorišne sale.

Kako Šeling ističe:

„Nema svanuća svesti (i precizno zbog ovog razloga nema svesti) bez pozicioniranja nečeg prošlog. Svesti nema bez nečega što je u isto vreme isključeno i kontrakovano. Ono što je svesno isključuje ono čega je svesno kao ne samo sebe“. (Schelling 2000: 44)

Za Šelinga, kao i u slučaju Bergsona, svest selektuje i identifikuje neophodne sadržaje, dok ostatak biva isključen na pozicionom planu nesvesnog, odnosno u datom momentu ne-meni-prezentnog/prisutnog. Na tragu iznetog poređenja želimo dodati da Šelingov koncept potencijalnog (nem. *die Potenz*) kao (pre-pri-) delatno zbivanje, može da se uporedi sa Bergsonovim konceptom virtuelnog. U oba slučaja govorimo o bivajuće-rekonfigurišućim/

4 Podvukao autor rada.

remodelirajućim aspektima zbilje koji se prilikom aktuelizacije ne ispoljavaju u svojoj celovitosti, jer, kako vešto ističe nemački filozof, radi se o varvarskom mračnom principu prošlosti „koji odbija da biva mišljen“, jer „bi svet zapravo već bio rastvoren u ništa i koji odbija da se otkrije, jer samo takav princip može biti temelj otkrovenja“ (Schelling 2000: 107). Šeling vešto zapaža da je „kretanje ono suštinsko za znanje“ (Schelling 2000: 4), jer, kako izvorno grčko aletičko/ne-prekriveno (grč. ἀλήθεια) shvatanje istine sa sobom obuhvata i prekrivenost koja se upravo u procesualno odmotavajućem delovanju prekriva i otkriva, odnosno prisustvuje i odsustvuje, u X momentu vremenskog trenutka za određenu svest, iz čega sledi da relacija negativnog represovanja (potiskivanja) i afirmativnog nadilaženja predstavlja vitalnu srž kontradiktorne dihotomije koja se ogleda u *prima facie* distinktivnom odnosu Boga i Prirode, odnosno iz dimenzije temporalnosti o odnosu prošlosti i sadašnjosti, jer budućnost predstavlja interpenetrativan odnos onog-što-prolazi u ono-sad. S jedne strane, sagledavamo božansko ograničavanje kao početnu egzistencijalnu determinantu, dok sa druge strane imamo progresivni razvojni tok života u-crtan u evolutivnom nadilaženju ka samosvesnoj refleksiji duha. Za Šelingu idealitet temporalne geneze onog-sad jeste ciklični večni *auto-poiesis* (eng. *autopoesis*) pri kojem prošlost i budućnost simultano ko-egzistiraju sa datim trenutkom onog-sad, pri čemu postojanje tu-bivanja simetrično uslovljava postajanje same prošlosti u njenom nadilaženju, a time i dinamičkom re-modifikovanju virtuelne sheme trake-sećanja u skladu sa vitalnim značajem opstajanja tu-bivanja.

Nalik Delezovom čitanju Bergsona, pri kojem Delez akcenat stavlja na indeksiranje/u-beležavanje mnoštva vremenskih tokova tu-bivanja u jedan vremenski tok koji je generisan od datog mnoštva, ali čini više od proste sume vremenskih tokova (Delez 2015: 87–89), Šelingovu misao čitaćemo u identičnom pan-en-eon (/teističkom) (πᾶν-ἐν-αιῶν/(Θεός)) svetlu.

„Ako je A postavljeno, onda B jednostavno mora da istraje kao ranije, i stoga, tako, da su ipak, u istom vremenu, u različitim vremenima. Za različita vremena (koncept koji, kao mnogi drugi, jeste izgubljen u savremenoj filozofiji) može sigurno biti, kao različit, u isto vreme, čak, da govorimo preciznije, oni su nužno u istom vremenu. Prošlo vreme nije sublimirano vreme (eng. *sublimated time*). Ono što ima prošlost sigurno ne može biti kao nešto sadašnje, ali mora biti nešto prošlo u isto vreme sa sadašnjim. Šta je buduće sigurno da nema bivstvovanje sad, ali ono je buduće bivstvovanje u isto vreme sa sadašnjim. I jednako je inkonzistentno misliti o prošlosti bivstvujućeg, kao i o budućnosti bivstvujućeg, kao potpuno bez bivstvujućeg. Stoga, kontradikcija se jedino može slomiti sa večnošću kada je ona u svom najvišem intenzitetu i, umesto jedne večnosti, postavljamo sukcesiju

večnosti (*eona*) ili vremena. Ali ova sukcesija večnosti je ono precizno što mi, nadugačko i naširoko, zovemo vremenom.“ (Schelling 2000: 76)

U skladu sa iznetom tezom, zanimljivo je pomenuti prošlogodišnje psihološko istraživanje kojim je dokazano da je subjektivni doživljaj vremena doprineo bržem ili sporijem zarastanju povrede, nezavisno od dužine objektivno proteklog vremena (Peter Aungle and Ellen Langer 2023). U slučaju da je individua mislila da je prošao duži vremenski period od onog koji je objektivno prošao, njena povreda bi brže zacelila, dok su, nasuprot tome, osobe koje su mislile da je prošao kraći vremenski period od objektivnog vremena, doživele da im povreda u manjoj meri zaraste.

Binarni parovi nemačkog filozofa u svom očuvanju diferencirajućeg isticanja prilaze u svojoj opozicionoj dijalektici principima daoističke mudrosti. Bilo da govorimo o prethodno pomenutim parovima ili o paru Ljubavi i Gneva ili da se okrenemo fenomenima Ludila i Razuma, kod Šelinga ćemo uvek nailaziti na komplementarni ples života koji pretenduje da očuva tenziju, a ne da asimiluje Drugost. Kako Šeling ističe:

„Ali gde nema ludila, tu sigurno nema podesnog, aktivnog, živog intelekta (i konsekvetno, tu je samo mrtav intelekt, mrtvi intelektualci).“ (Schelling 2000: 103)

Ludilo u ovom segmentu nije percipirano kao patološki fenomen savremenog društva, već se radi o instinktivom ili intuitivnom, od deliberacije i kalkulisanja odvojenom aktivnom pokretačkom principu, koji nasuprot intelektualnom seckanju prošlosti ili budućnosti može dobiti ekskluzivno celovito prisustvo, dok se u slučaju sadašnjeg momenta radi o odsustvu-mene-prisustva ili delanju bez refleksije, što je u slučaju intelekta suprotno. Pored toga, na tragu Bergsona, za Šelinga samo ljudsko delanje obuzeto potencijalnim izborima koje intelekt pruža može biti moguće jedino skokom životnog-ludila koje prevazilazi rigidnu ukočenost intelekta. Stoga, same kontrakcije života opstaju jedino u očuvanju smene stanja napetosti i opuštanja i time oslikavaju kosmički ples sukobljenih disonantnih polarnosti u svojoj punoj harmoniji.

Zaključak

Promatrati određeni fenomen kroz ontološku prizmu koja nije fizikalistička otvara celokupan spektar novih pitanja i mogućnosti da se neke anomalije u savremenoj nauci konfrontiraju na potpuno drugačiji način. Revitalizacija i modifikacija Bergsonove teze o hipostaziranju memorije nezavisno

od ekstenzivne lokalizacije i povezivanje različitih stanja svesti pod dve kategorije predstavlja jednu krajnje provokativnu tezu, međutim, ukoliko uspemo da se odvojimo od restrikcija našeg sazajnog aparata, jezika i celokupnog ustrojstva svetozora naše epohe, uvidećemo da pomenute teze mogu biti plauzibilne.

Literatura

- Aungle, Peter and Ellen Langer (2023), "Physical healing as a function of perceived time", *Nature Sci Rep* 13, 22432, <https://doi.org/10.1038/s41598-023-50009-3> (pristupljeno 3. marta 2024).
- Bergson, Anri (2011), *Duhovna energija; Misao i pokretljivost*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bergson, Anri (2013), *Materija i pamćenje*, Beograd: Fedon.
- Bergson, Anri (1991), *Stvaralačka evolucija*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i Dobra vest.
- Delez, Žil (2015), *Bergsonizam*, Beograd: Factum izdavaštvo.
- Johnstad, Petter Grahl (2020), "Psychedelic Telepathy: An Interview Study", u *Journal of Scientific Exploration* 34 (3): 493–512, DOI:10.31275/2020/1747.
- Jung, Karl Gustav (1984), *Dinamika nesvesnog*, Novi Sad: Matica srpska.
- Jung, Karl Gustav (1984), *Psihološki tipovi*, Novi Sad: Matica srpska.
- Kastrup, Bernardo (2020), *Decoding Schopenhauer's Metaphysics: The Key to Understanding How It Solves the Hard Problem of Consciousness and the Paradoxes of Quantum Mechanics*, Winchester/Washington: Iff Books.
- Kastrup, Bernardo (2014), *Why Materialism is Baloney How true skeptics know there is no death and fathom answers to life, the universe, and everything*, Winchester/Washington: Iff Books.
- Maćkowiak, Marzena (2023), "Psychedelics action and schizophrenia", u *Pharmacological reports* 75 (6): 1350–1361.
- Maoilearca, John Ó (2023), *Vestiges of a Philosophy Matter, the Meta-Spiritual, and the Forgotten*, New York: Oxford University Press.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von (2000), *The Ages of the World (Fragment) from the handwritten remains Third Version* (c. 1815), New York: State Univeristy of New York Press.

Nemanja Milisavljević

TENSION AND LOOSENESS: MEMORY, LIFE AND TIME IN BERGSON'S AND SCHELLING'S PHILOSOPHY

Summary

According to actual research in the field of artificial intelligence and in the area of psychedelic substances, the concept of consciousness is coming again under philosophical magnifying glass. Two philosophers who processed the dual concepts of conscious/unconscious, present/past, and instinctive/intelligent in a similar way are German philosopher Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling and French philosopher Henri Bergson. Bergson's autonomous hypostasis of memory, in accordance with the concept of consciousness as a filter-eliminating mechanism, gives us an explanatory

theory and a closer understanding of specific characteristics of psychedelic trips and experiences that are not necessarily conditioned with only the psycho-physical states of the individual and the environment in which she is located. Also, a connection we have between the state of dream, psychedelic trip, certain psychosis, and death is going to be questioned through the prism of Bergson's ontology in accordance with the newest scientific research and different philosophical positions, one of which is the analytical idealism of Bernardo Kastrup. On the other hand, the genesis of the present moment (then-now) is dealt with, which is very precisely and clearly presented in Schelling's third edition of the unfinished work *The Ages of the World*, while the relationship between consciousness and the present, the unconscious and the past is interpreted in the work as a forerunner of some of Bergson's insights. Therefore, the offered oppositional conceptual pairs that the aforementioned philosophers offer us depict the dual aspect nature of reality and provide us with outlines for interpreting the greatest mysteries of life's symphony.

Keywords: archetypes, memory, phenomenal consciousness, philosophy of mind, psychedelics, time, vitalism.

